

<https://doi.org/10.62837/2025.8.288>

VƏLİYEVƏ SƏBİNƏ ƏLİ QIZI
Azərbaycan Dillər Universiteti,
İngilis dilinin qrammatikası kafedrasının müəllimi
valiyeva_s@mail.ru

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ VASİTƏLİ VƏ VASİTƏSİZ TAMAMLIQ QƏBUL EDƏN FEİLLƏRİN İŞLƏNMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ XÜLASƏ

Feillərin təsnifatı qrammatikanın ən mühüm məsələlərindən biri olaraq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə də təsirli (*transitive*) və təsirsiz (*intransitive*) feillərin fərqləndirilməsi bəzən o qədər mürəkkəb xarakter alır ki, hətta qrammatikanı yaxşı bilən tələbələr və peşəkar dilçilər belə bu mövzuda çətinliklərlə üzləşirlər. Feillərin bu iki növü ilə bağlı qarışıqlıq, əslində, tamamlıq anlayışının düzgün izahı ilə aradan qaldırıla bilər. Lüğətlərdə feillərin qarşısında göstərilən *vt* (*transitive verb* – təsirli feil) və *vi* (*intransitive verb* – təsirsiz feil) işarələri də çox vaxt istifadəçilərdə əlavə suallar doğurur. Mövzu ilə bağlı bir çox tədqiqatçılar haqlı olaraq qeyd edirlər ki, cümlədə feilin təsirli və ya təsirsiz olmasını müəyyən edən əsas amil obyektin və ya tamamlığın mövcudluğudur. Deməli, tamamlığın işlənilməsi bu fərqləndirməni aparmaq üçün əsas qrammatik meyar hesab olunur.

Burada bir sıra mühüm suallar meydana çıxır: təsirli və təsirsiz feillər arasındakı fərq öyrənmək nə səbəbə vacibdir? Bu fərqi tələbələr üçün hansı praktik əhəmiyyəti vardır? Bu suala belə cavab vermək olar ki, feillərin funksional xüsusiyyətlərini düzgün müəyyənləşdirmək tələbələrin həm şifahi, həm də yazılı nitqdə qrammatik səhvlərə yol verməməsi baxımından mühüm rol oynayır. Əks halda, natamam və ya çaşdırıcı cümlələr yaranır, ifadənin dəqiq mənası isə itib gedir. İngilis dilini ikinci dil kimi öyrənən tələbələr xüsusilə bu məsələdə çətinlik çəkir və çox vaxt hansı feillərin tamamlıq tələb etdiyini, hansılarının isə etmədiyini düzgün müəyyənləşdirə bilmirlər.

Bu baxımdan, təqdim olunan məqalənin məqsədi təsirli və təsirsiz feillərin qrammatik xüsusiyyətlərini daha dərinlən təhlil etmək, onların fərqlərini aydınlaşdırmaq və ingilis dilinin qrammatik əsaslarının öyrənilməsinə elmi töhfə verməkdir. Nəticə etibarilə, dilin əsas mexanizmlərinin mənimsənilməsi ingilis dilinin öyrənilməsini daha asan, zövqlü və səmərəli prosesə çevirir.

Açar sözlər: təsirli feil, təsirsiz feil, vasitəli tamamlıq, vasitəsiz tamamlıq, təsirlilik, erqativ feil, “Orta Növ”.

Tamamlığı olan (vasitəli və ya vasitəsiz) hərəkət feillərinə təsirli feillər, tamamlıq tələb etməyən hərəkət feillərinə isə təsirsiz feillər deyilir [10].

Təsirlilik termini mürəkkəb səslənsə də, əslində, təsirli feilləri müəyyənləşdirmək o qədər də çətin deyil. Təsirli feillər hərəkəti ifadə edir və mütləq şəkildə ondan sonra bir tamamlıq gəlir. Qrammatikada tamamlıq termini cümlədə feilin təsirinə məruz qalan isim, əvəzlik və ya ismi birləşməni bildirir [8]. Bu anlayış bəzən dairəvi izah yaratdığı üçün müəyyən qarışıqlıqlara səbəb olur. Məsələni daha sadə anlamaq üçün vasitəsiz tamamlığın mahiyyətini nəzərdən keçirmək məqsədəuyğundur. Vasitəsiz tamamlıq – cümlədə mübtədanın tamamlayıcısı funksiyasını daşımayan isim və ya ismi birləşmədir, yəni o, mübtədanı izah etmir. Aşağıdakı nümunələri müqayisə edək:

(1) a. *She looks ill. (O, xəstə görünür.)* (Bağlayıcı feil, İsmi mübtəda komplementi)

b. *He sells books. (O, kitab satır.)* (Təsirli feil, Vasitəsiz tamamlıq)

Təsirli feil nümunələrinə başqa cümlələrdə baxaq:

(2) a. *Suminem sent (təsirli feil) a package (vasitəsiz tamamlıq) from Canada. (Suminem Kanadadan bağlama göndərdi.)*

b. *Sukiyem left (təsirsiz feil) the bag (vasitəsiz tamamlıq) on the floor. (Sukiyem çantanı döşəmənin üstünə qoydu.)*

c. *Sujoko took (təsirsiz feil) his son (vasitəsiz tamamlıq) to the mall. – (Sucoko oğlunu ticarət mərkəzinə apardı.)*

Yuxarıda verilən nümunələrin hər birində mübtəda bir hərəkəti icra edir və həmin hərəkəti qəbul edən bir tamamlıq var. Feilin ardınca gələn vasitəsiz tamamlıq *Nəyi?* və ya *Kimi?* sualına cavab verir [10], [26]. Vasitəsiz tamamlıq işlənməsə, (2)-də verilmiş cümlələrin heç bir mənası olmaz, çünki vasitəsiz tamamlıq olmadan təsirli feilin mənası tamamımlanmır:

(3) a. **Suminem sent from Canada. (Suminem Kanadadan göndərdi.)*

b. **Sukiyem left on the floor. (Sukiyem döşəmənin üstünə qoydu.)*

c. **Sujoko took to the mall. (Sucoko ticarət mərkəzinə apardı.)*

Təsirsiz feillər sadə formada tamamlıq qəbul etməyən feillər kimi tərif olunur, yəni cümlədə feilin təsirini qəbul edən hər hansı bir söz yoxdur. Təsirsiz feili izləyən hər hansı bir söz və ya ifadə ola bilər, lakin onlar, adətən, *Necə?* sualına cavab verirlər. Başqa sözlə, S.Qrinbaum və C.Nelson [2002] və A.DeKapuanın [2008] fikrincə, təsirsiz feillərdən sonra zərflər işləyə bilər. Başqa sözlə, bu tip feillər tamamlıq tələb etmədiyini üçün onlar təkbaşına da tam cümlə yarada bilər. Məsələn:

(4) a. *Sujanah grew up. (Sujanah böyüdü.)*

b. *Sukirman slept soundly. (Sukirman rahat yatdı.)*

c. *Sumaimun shouted inside the hall. (Sumaimun zalın içində qışqırdı.)*

Yuxarıdakı nümunələrdə “Sujanah”, “Sukirman” və “Sumaimun” mübtədaldır, “grew up”, “slept” və “shouted” təsirsiz feillərdir, “soundly” zərf, “inside the hall” isə yer bildirən söz birləşməsidir. Başqa nümunələrə baxaq:

(5) a. *It rained. (Yağış yağdı.)*

b. *It snowed. (Qar yağdı.)*

Bu cümlələr tam və qrammatik cəhətdən düzgündür. “It” mübtədası “rained” və “snowed” təsirsiz feilləri ilə işlənmişdir.

Təsirsiz feillərin ardınca sözünlü birləşmə və ya zərf gələ bilər, lakin onlar heç vaxt isimlə davam edə bilməzlər, çünki isim birbaşa obyekt rolunda çıxış edə bilməz. Məsələn:

(6) a. *Sujanah grew up to be a singer. (Sujanah böyüyüb müğənni oldu.)*

b. *Sukirman slept on the sofa. (Sukirman divanda yatdı.)*

c. *Sumaimun shouted behind the door. (Sumaimun qapının arxasında qışqırdı.)*

Buradakı “on the sofa” və “behind the door” sözünlü birləşmələrdir, birbaşa tamamlıq deyil. Eyni fikri “to be a singer” ifadəsi haqqında da demək olar.

L.Rozakisə görə, təsirsiz feillər iki növə ayrılır: hərəkət bildirən feillər (*action verbs*) və bağlayıcı feillər (*linking verbs*). Yuxarıda verilən feillər hərəkət bildirən feillərə aiddir. Bağlayıcı feillər isə hərəkət ifadə etmir [26]. Adından da göründüyü kimi, onlar sadəcə mübtədanı xəbər ilə bağlayır. Ən çox işlənən bağlayıcı feillər “to be” feilinin formalarıdır: *am, is, are, was, were, has been, will be* və s. [10].

Bəzi feillər tamamlıq tələb edir, bəziləri isə onsuz işlənir. Feillərin təsirliliyi və təsirsizliyi müxtəlif dillərdə müşahidə olunan universal xüsusiyyət kimi qəbul edilir və müxtəlif nəzəri aspektlərdən izah olunur. Ənənəvi qrammatikada feil növləri əsasən ikili şəkildə - təsirli və təsirsiz kimi təsnif edilsə də, son dövrlərdə getdikcə daha çox dilçi bu məsələyə “kontinuum”, yəni davamlılıq yanaşmasını tətbiq edir. Yəni təsirli-təsirsiz bölgüsü sərt sərhədlərlə deyil, dərəcə fərqləri ilə müəyyənləşdirilir. C.Lakoff [16, s.244] “tipik agent – pasient cümlələri” üçün 14 xüsusiyyət müəyyənləşdirmişdi. Onlardan birincisi, hərəkəti icra edən agentin mövcudluğu, ikincisi, bu hərəkət nəticəsində vəziyyəti dəyişən pasientin olması, üçüncüsü, isə agentin fəaliyyəti ilə pasientdəki dəyişikliyin səbəb-nəticə əlaqəsidir. Bu yanaşmalar sonralar digər tədqiqatçıların təsirlilik müzakirələrində də öz əksini tapmışdır (məsələn, T.Givon [9, s.90], V.Yakobsen [14, s.8]). P.Hopper və S.Tomson [1980] isə təsirliliyin 10 parametri olduğunu qeyd etmişlər: iştirakçıların sayı, hərəkətin dinamikliyi, aspekt, ani və ya davamlı olması, iradəlilik, inkar və ya təsdiq, modal xüsusiyyət, agentlik, obyektin təsirlənmə dərəcəsi və obyektin fərdiləşmə səviyyəsi. Onların nəzəri çərçivəsində bu parametrlərin hər biri “yüksək” və “aşağı” miqyas üzrə dəyişir. Ənənəvi olaraq, yüksək təsirlilik xüsusiyyətləri bir-biri ilə əlaqələndirilir, aşağı təsirlilik xüsusiyyətləri də oxşar şəkildə birlikdə işlənməyə meyllidir. A.Nəss [2007] “maksimal fərqlənən arqumentlər hipotezi”ni irəli sürərək göstərirdi ki, agent və pasient arasında semantik fərqlilik dərəcəsi təsirliliyin əsas göstəricisidir [24, s.27].

Göründüyü kimi, bu müzakirələrdə təsirlilik adətən agent və pasientin iştirakı ilə əlaqələndirilir. Buna görə də *resemble, possess* və *include* kimi statik mənalı

feillər tamamlıq qəbul etsələr də, prototipik mənada təsirli sayılmır. Bundan əlavə, təsirlilik yalnız feilin deyil, ümumiyyətlə cümlənin və ya tərkibin xüsusiyyəti kimi də izah olunmuşdur, yəni eyni feil müxtəlif kontekstdə fərqli dərəcədə təsirlilik göstərə bilər [12].

Bu araşdırmamızda biz feillərin təsirliliyinə istifadəyə əsaslanan yanaşmanı tətbiq edirik. Burada təsirlilik feilin obyekt qəbul etmə ehtimalı ilə ölçülür. İstifadəyə əsaslanan yanaşma tezliyin dil öyrənməsində, qavramada və yeni ifadələrin qurulmasında mühüm rolunu vurğulayır [17]. Əgər bir feil hər zaman tamamlıq qəbul edirsə, o, tipik təsirli feil sayılır. Əksinə, heç vaxt tamamlıq gətirməyən feil isə tipik təsirsiz hesab olunur. Beləliklə, feilin təsirliliyi onun tamamlıqla işlənmə tezliyi ilə faiz şəklində müəyyənləşdirilə bilər. Lakin burada tamamlıq anlayışının müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı çətinliklər yaranır, məsələn, vasitəsiz və vasitəli tamamlıqlar arasındakı fərqlər. Bu məqalədə yalnız ingilis dili materiallarından istifadə olunmuşdur. Bu dil Mübtədə – Xəbər – Tamamlıq tipinə aid olduğundan və hallanma sistemi zəif olduğundan, tamamlığın müəyyənləşdirilməsi sırf söz sırasına əsaslanır: feilin ardınca gələn isim qrupunun təyinləri istisna olmaqla, həmin isim elementi tamamlıq hesab edilir.

Eyni zamanda, feilin semantikasına dair ümumi anlayışı dəqiqləşdirmək vacibdir. Koqnitiv dilçiliyin əsas prinsiplərinə uyğun olaraq feil insan konseptuallaşmasında prosesi profil edən vahid kimi qəbul edilir [18, s.112] və əsasən zaman ölçüsündə yerləşir [18, s.104]. Statik feillər bu qaydadan kənara çıxır, bu isə ayrıca müzakirə mövzudur. İnsan hərəkəti bütöv şəkildə deyil, hissə-hissə qavradığı üçün feillər də adətən prosesin müəyyən tərəfini qabardır. Məsələn, *hit* və *wipe* feilləri hərəkətin icra tərzini, *break* feili isə nəticəni ön plana çəkir [22]. Eyni hadisə aşağıdakı nümunələr şəklində ifadə edilə bilər:

(7) a. *John ran into the glass door. (Con şüşə qapıya çırpıldı)*

b. *John broke the glass door. (Con şüşə qapını sındırdı)*

Birincidə prosesin tərzini, ikincidə isə nəticə vurğulanır. Həmçinin feillər semantik baxımdan da müxtəlif dərəcədə informasiya daşıya bilər. Məsələn, *cover* həm aləti, həm hərəkətin formasını, həm də nəticəni bildirir və bu baxımdan *hit*, *wipe* və *break* feillərindən daha mürəkkəbdir.

İngilis dilində feillərin təhlilinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, təsirlilik feilin semantik baxımdan iki və ya daha çox varlığı əlaqələndirmə ehtimalında özünü göstərir. Bu qaydanı daha aydın izah etmək üçün statik və dinamik feillər ayrıca müzakirə olunmalıdır. Statiklik anlayışı dəyişməz sabitliklə bağlıdır. Burada istinad edilən obyektin bütün elementləri qarşılıqlı münasibətləri ilə birlikdə eyni anda mövcuddur və eyni zamanda dərk olunur [27, s.42]. Bu qrupa *resemble*, *possess*, *include*, *contain*, *belong* kimi feillər daxildir. Nəzəri baxımdan bu feillərdə aspekt anlayışı tətbiq oluna bilmir, çünki onların semantikasi zaman kateqoriyası ilə bağlı deyil.

Dinamik feillər isə, əksinə, həm bitmiş, həm də davamedici aspektdə işləyə bilər. Dilçilik ədəbiyyatlarında ən çox müzakirə edilən feillər də məhz bu qrupa daxildir və onlar say etibarilə statik feillərdən qat-qat çoxdur. Buna görə də bir çox hallarda feillərin təbiəti dinamiklik üzərindən izah olunur. Dinamik təsirli feillərin mühüm xüsusiyyətlərindən biri də əlaqələndirdikləri varlıqların semantik rollarının fərqli olmasıdır. Bu isə “maksimal fərqlənən arqumentlər hipotezi”nin müddəaları ilə üst-üstə düşür [24, s.27].

Digər Hind-Avropa dilləri ilə müqayisədə ingilis dili təsirlilik haqqında qaydalarında bir o qədər də dəqiq deyil. Belə ki, təsirli feil kimi görünən hər hansı bir feil təsirsiz feil kimi də işləyə bilər və yaxud da əksinə. Məsələn, *eat* və *read* və bir çox digər feillər həm təsirli, həm də təsirsiz feil kimi işləyə bilər. Adətən onların təsirli və təsirsiz formaları arasında semantik fərq olur:

(8) a. *The water is **boiling**. (Su qaynayır) – I **boiled** the water. (Mən suyu qaynatdım)*

b. *The grapes **grew**. (Üzümlər yetişdi) – I **grew** the grapes. (Mən üzüm yetişdirdim)*

Erqativ feillər kimi bilinən bu nümunələrdə təsirli və təsirsiz modellərdə mübtədanın rolu bir-birindən fərqlənir.

Erqativlik ənənəvi olaraq erqativ dillərlə (məsələn: Bask və ya Eskimo dilləri) əlaqəlidir. Feil arqumentlərinə Adlıq (Nominativ) və ya Təsirlilik (Akuzativ) hallar təyin edən akuzativ dillərdən (məsələn: Hind-Avropa dilləri və bu baxımdan ingilis dili) fərqli olaraq, erqativ dillərdə Erqativ və ya Absolutiv hallar təyin olunur [4, s.966]. Nəyə əsasən ingilis dilini erqativ dil hesab edə bilmərik? Belə ki, Hind-Avropa dillərində, istər təsirsiz, istərsə də təsirli konstruksiyalarda mübtədalar Adlıq hal, tamamlıqlar isə Təsirlilik hal tələb edir [20, s.10-11; 23, s.355-356]:

(9) a. ***Bill** (Nom) hits **them** (Acc). (Bill onları vurur)*

b. ***Bill** (Nom) runs away. (Bill qaçıb gedir)*

Nümunələrdən də göründüyü kimi, analitik dil olan ingilis dilində Adlıq və Təsirlilik hallar arasında fərq morfoloji cəhətdən, demək olar ki, bilinmir (sintetik dil olan Latın dili kimi), lakin cümlədə arqumentlərin yerləşməsinə əsasən (yəni söz sırası) təyin olunur. Qeyd edək ki, bu halların ingilis dilində rast gəlinə bilən yeganə morfoloji işarəsi bəzi şəxs və nisbi əvəzliləkdir (*I/me, he/him, she/her, we/us, they/them, who/whom*).

Erqativ dillərdə isə tamamilə başqa hal sistemi mövcuddur. Belə ki, bu dillərdə Erqativ və ya Absolutiv halların təyin edilməsi sintaktik mövqelərdən başqa faktorlara, yəni Marantzın Erqativ Nəzəriyyəsi ilə təsdiqlənən məlumluq və məchulluq kimi semantik mülahizələrə bağlıdır [20, s.10]. Erqativ hal təsirli konstruksiyanın mübtədasına, Absolutiv hal isə təsirsiz konstruksiyanın mübtədası və təsirli konstruksiyanın tamamlığına aid olur [4, s.966-968].

Maraqlıdır ki, son dövrlərin minimalist yanaşmalarında akuzativ və erqativ dillərin eyni əsas struktura malik olduğu deyilir. Buna baxmayaraq, qeyd etmək lazımdır ki, erqativlik anlayışı yalnız erqativ dillərə xas olan bir məfhum deyil. Həqiqətən də, bu anlayış gizli şəkildə də olsa, akuzativ dillərdə də özünü göstərir. Bu, həmin dillərdə mövcud olan bəzi erqativ xüsusiyyətli feillər vasitəsilə baş tutur [6, s.147-148]. Sintaktik baxımdan ingilis dilində erqativlik “kuzativ transformasiya”ya (təsirli variantda mübtədə tamamlığa çevrilir və icraçı xarakterli mübtədə əlavə olunur) uğrayan bir sıra təsirsiz feillərlə bağlıdır [23, s.352]:

(10) *The window broke. (Pəncərə sındı) – Pat broke the window. (Pat pəncərəni sındırdı)* [21, s.79].

Erqativlik məfhumuna ümumi bir nəzər saldıqdan sonra ümumi dilçilik ədəbiyyatına istinad etməklə müasir ingilis dilində işlənən erqativ feillərə nəzər yetirək. *Formal baxımdan* erqativ feillər sintaktik transformasiya vasitəsilə təsirli feillərə çevrilə bilən bir yerli xəbərlərdir. Bu transformasiya “erqativ və ya kuzativ transformasiya” [23, s.352] və ya “kuzativasiya prosesi” [11, s.620] adlandırılır və hər iki konstruksiyanın ekvivalent olduğu iddia edilir (çox yaxın sintaktik-semantik uyğunluq daşıdıqlarına görə) [6, s.147].

C.Layons erqativ konstruksiyada işlənən mübtədanın cansız varlıq olması məsələsinə aydınlıq gətirməmişdir. Lakin B.Levin və M.Rappaport Hovav [21, s.103] “*The earthquake broke the window*” (*Zəlzələ pəncərəni sındırdı*) nümunəsi ilə bunun mümkün olduğunu qeyd etmişdir. Göründüyü kimi, bu cümlədə mübtədə cansız və ya xarici varlıq və yaxud da icraçı tərəfindən həyata keçirilir.

Ümumiyyətlə, qrammatikada erqativ feillərə müxtəlif adlar verilmişdir. D.Hadlston və K.Pullum [13, s.306] “qeyri-icraçı dinamik təsirsizlər”, R.Kuirk və digərləri [25, s.1169] isə ümumi bir “həm də təsirli ola bilən feillər” qrupundan bəhs etmişdir. O, bu qrupa həm erqativ, həm də “qarşılıqlı iştirak feilləri”ni (məs. *meet*) daxil edir. Azərbaycan dilçilərindən H.Mirzəyev isə bu cür feilləri “keçid prosesində olan və eyni fonetik qabıqda yerləşən təsirli və təsirsiz feillər” adlandırır [1, s.56].

Çox zaman biz birləşdirici (kopulyar) və ya məchul tərkiblər, bəzən isə psevdoməchul tərkiblər əldə edirik. Bu hal O.Yespersen [15, fəsil 16.4] tərəfindən siyahıya alınan “hərəkət və dəyişkənlik feilləri” ilə daha çox baş verir. Bu feillər erqativ feilləri səciyyələndirən dinamik prosesin nəticəsini bildirir [13, s.306]:

(11) a. *The door opened (Qapı açıldı) – I opened the door (Mən qapını açdım) – The door was open (Qapı açıq idi) – birləşdirici (kopulyar) tərkib*

b. *My shirt tore (Köynəyim cırıldı) – I tore my shirt (Mən köynəyimi cırdım) – The shirt was torn (Köynək cırılmışdı) – məchul və ya “psevdoməchul tərkib”*

Morfoloji aspektdən yanaşsaq, müasir ingilis dilində işlənən erqativ feillər Türk dili kimi dillərdən fərqli olaraq, kuzativ mənanı ifadə etmək üçün heç bir morfoloji işarə tələb etmir. Lakin bununla belə, bir faktı da qeyd etməmək olmaz ki, bəzi

erqativ feillər şəkilçi qəbul etmə (affiksasiya) (məs. *soft* (Adj) – *soften* (V)) və ya konversiya (məs. *warm* (Adj) – *warm* (V)) kimi morfoloji proseslər vasitəsilə düzəlir [23, s.360]. Digər kauzativ proseslər semantik baxımdan əlaqəli olan 2 leksem arasında baş verən leksik dəyişmələr (məs. *die* – *kill*) və ya *make* və ya *cause* (məs. *John made the water boil*) kimi kauzativ feillər vasitəsilə təqdim oluna bilər [23, s.353-360].

Semantik cəhətdən yanaşdıqda, erqativ feillər təsirsiz halda öz-özlüyündə, heç bir xarici təsir olmadan baş verən hadisə və hərəkətləri təsvir edir, məsələn, *by itself* əlavəsi ilə: *The door opened by itself* (*Qapı öz-özünə açıldı*) [21, s.88]; təsirli halda isə güclü kauzativ mənaya malik olur.

Əksər qrammatikalarda bu feillərə, demək olar ki, diqqət göstərilməyib. D.Hadlston və K.Pullum [13, s.307] “qeyri-icraçı statik təsirsizlər” (məs. “vəziyyət bildirən feillər”: *hang, lean, rest, sit, stand*) adlandırılan qeyri-akuzativ feillər qrupuna istinad etmişlər, R.Kuirk və digərləri [25, s.1169] isə həm qeyri-akuzativ, həm də qeyri-erqativ feilləri əhatə edən “sırf/saf təsirsizlər” qrupu haqqında məlumat vermişdir. Həqiqətən də, qeyri-akuzativ feillər “mövcudluq və baş vermə” (məs. *happen, exist, occur ...*), “vəziyyət bildirən feillər” (məs. *hang, lean, rest, sit, stand*), “vəziyyətin dəyişməsinə bildirən feillər” (məs. *come, go, ascend, fall ...*) və yaxud da “görünmə və yox olma bildirən feillər” (məs. *appear, vanish, emerge, arise ...*) qruplarını əhatə edir [13, s.307; 17, s.33].

Sintaktik və semantik baxımdan götürdükdə, qeyri-akuzativ feillər elə təsirsiz feillərdir, yəni bir yerli xəbərlərdir. “Qeyri-akuzativ” termini ilk dəfə Törəmə (Generativ) Qrammatikasında arqumenti akuzativ halda işləmə bilməyən feilləri bildirmək üçün təklif edilmişdir. Generativ dilçilik ədəbiyyatlarında qeyri-akuzativ feillər və erqativ feillər eyni dərin struktura malikdirlər, lakin erqativ feillərdən fərqli olaraq, qeyri-akuzativ feillər tranzitivləşə və ya kauzativləşə bilmirlər [11, s.629]:

(12) a. **I arrived the passengers at the station.* (**Mən sərnişinləri stansiyaya çatdım*)

b. **Don't arise any problems at the meeting.* (**İclasda heç bir problem yaranmasın*)

Lakin burada bəzi istisnalar mövcuddur. Belə ki, bəzi “vəziyyət bildirən feillər” (məs. *lean, sit*) tranzitivləşə və eləcə də, kauzativləşə bilər:

(13) *The ladder leant against the wall.* (*Nərdivan divara söykənmişdi*) – *I leant the ladder against the wall.* (*Mən nərdivanı divara söykədim*) [13, s.307].

Qeyri-akuzativ feilləri erqativ feillərdən fərqləndirən digər bir cəhət isə onların “*there*” ilə işləmə bilməsidir:

(14) a. *There began a discussion about the issue.* (*Məsələ ilə bağlı bir müzakirə başladı*) – qeyri-akuzativ feil

b. * *There broke a window.* – erqativ feil [7, s.148].

Müasir ingilis dilində işlənən “Middle Voice” (“Orta növ”) feillər əvvəlki feil qruplarından fərqli olaraq, ərqativ deyil, lakin ilk baxışda çox oxşardırlar. “Orta” termini əslində ingilis dilində mövcud olmayan bir növ sisteminə istinad etmək üçün istifadə olunur. Daha dəqiq desək, “orta” növ həm məlum, həm də məchul növün xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən bir növ sistemidir [13, s.307]. Bu cür feillər özünəməxsus “məlum-məchul istifadədə” təsirsizə çevrilə bilən təsirli tərkiblərdir. Onların qrammatik mübtədası məntiqlə onların vasitəsiz tamamlığıdır, qeyri-müəyyənliyinə görə mübtədə göstərilir. Lakin bunu bütün feillərə aid etmək olmaz [15, s.349-350]:

(15) a. *The books **sell** well.* (*Kitablar yaxşı satılır*)

b. *My plays won't **act**.* (*Mənim pyeslərim səhnədə uğur qazanmır*) [15, s.347-348].

Beləliklə də, “Middle Voice” feilləri formal olaraq məlum növdə olsalar da, mücərrəd/şerti olaraq məchul növdədirlər və onlar ayrıca feil qrupu hesab olunurlar.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ərqativ feillər ilə orta tərkiblər oxşar olduğuna görə ambiqitivliyə səbəb ola bilər. Onların əsas oxşar cəhəti həm ərqativ feillərin, həm də orta tərkiblərin təsirsiz variantlarında mübtədə arqumenti üzərində iş görülən olmasıdır. Əsas fərq isə onların praqmatik funksiyasında özünü göstərir, belə ki, təsirsiz halda ərqativ feillər hərəkətin icraçısını gizlətmək üçün istifadə olunur, çünki orada icraçı ya məlum deyil, ya vacib deyil və yaxud da kontekstdən bərpa oluna bilər. Orta tərkiblər isə üzərində iş görülənin keyfiyyətləri barədə hər hansı bir məlumatı vermək üçün istifadə olunur:

(16) a. *The door **opened**.* (*Qapı açıldı*) – ərqativ feil

b. *The door **opens** easily/outwards.* (*Qapı asanlıqla/çölə açılır*) / *This novel **reads** easily.* (*Bu roman asanlıqla oxunur*) / *The foreign cars **sell** quickly.* (*Xarici maşınlar tez satılır*) – orta növ feillər

Aparılan araşdırmalardan belə qənaətə gəlirik ki, feillərin vasitəli və vasitəsiz tamamlıqlarla işlənmə xüsusiyyətləri dilin həm qrammatik quruluşu, həm də semantik imkanları ilə sıx bağlıdır. Vasitəsiz tamamlıq birbaşa hərəkətin obyektə yönəldiyini göstərir, vasitəli tamamlıq isə iştirakçılar arasında dolayı münasibəti ifadə edir. Beləliklə, feillərin təsirliliyi yalnız onların forması ilə deyil, həm də kontekstdə daşdığı məna və funksiyalarla müəyyənləşir. Bundan əlavə, bəzi feillər müxtəlif kontekstlərdə həm vasitəli, həm də vasitəsiz tamamlıq qəbul edə bilər. Bu isə təsirliliyin sabit kateqoriya olmadığını, daha çox dərəcə və tezlik üzərində qurulduğunu sübut edir. Belə yanaşma ingilis dilinin sintaktik quruluşunun daha dərinədən öyrənilməsinə imkan verir və gələcək tədqiqatlar üçün yeni istiqamətlər açır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Mirzəyev, H.İ. (1986). *Azərbaycan dilində feil*. Ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti. Bakı, "Maarif".
2. Veysəlli, F.Y. *Dilçilik ensiklopediyası*, I cild, Bakı: Mütərcim, 2006, 516 səh.
3. Veysəlli, F.Y. *Dilçilik ensiklopediyası*, II cild, Bakı: Mütərcim, 2008, 528 səh.
4. Aldridge, E. (2008). *Generative Approaches to Ergativity*. Language and Linguistics Compass.
5. Altenberg, E.P. & Vago, R.M. (2010). *English Grammar Understanding the Basics*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S. & Finegan, E. (1999). *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow, England: Longman.
7. Cortes, C. (1997). *Case and English Unaccusative Verbs*. Bells: Barcelona English Language and Literature Studies.
8. DeCapua, A. (2008). *Grammar for Teachers: A Guide to American English for Native and Non-native Speakers*. New York: Springer.
9. Givon, T. (1985). *Ergative Morphology and Transitive Gradients in Newari*. In F.Plank (ed.), *Relational Typology*, 89-107. Berlin: Mouton de Gruyter.
10. Greenbaum, S. & Nelson, G. (2002). *An Introduction to English Grammar*. Second Edition. UK. Pearson Education Limited.
11. Hale, K. & Keyser, J. (1986). *Some Transitivity Alternations in English*. Lexicon Project Working Papers 7, Center for Cognitive Science, MIT, 605-638.
12. Hopper, Paul J. & Sandra A. Thompson (1980). *Transitivity in Grammar and Discourse*. Language 56, 251-299.
13. Huddleston, R. & Pullum, K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
14. Jacobsen, W.M. (1991). *The Transitive Structure of Events in Japanese*. Tokyo: Kurosio Publishers.
15. Jespersen, O. (1927). *A Modern English Grammar on Historical Principles*. (Vol. 2: Syntax III) Heidelberg: C. Winter.
16. Lakoff, G. (1977). Linguistic gestalten. In A.B.Woodford, S.E. Fox and S.Philosoph (eds.), *Papers from the Thirteenth Regional Meeting Chicago Linguistic Society*, 236-286. Chicago: Chicago Linguistic Society.
17. Langacker, R. (1988). A Usage-based Model. In B.Rudzka-Ostyn (ed.), *Topics in Cognitive Linguistics*, 27-161. Amsterdam: John Benjamins.
18. Langacker, R. (2008). *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press.
19. Leech, G. (2006). *A Glossary of English Grammar*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

20. Levin, B. (1983). *On the Nature of Ergativity*. Doctoral dissertation, Cambridge, MA: MIT.
21. Levin, B. & Rappaport-Hovav, M. (1995). *Unaccusativity: At the Syntax-Semantics Interface*. Cambridge, MA: MIT Press.
22. Levin, B. (2017). *The Elasticity of Verb Meaning Revisited*. Proceedings of the Twenty – Seventh Annual Semantics and Linguistic Theory Conference, 571-599. Linguistic Society of America and Cornell Linguistics Circle.
23. Lyons, J. (1968). *Introduction to Theoretical Linguistics*. London: Cambridge University Press.
24. Næss, A. (2007). *Prototypical Transitivity (Typological Studies in Language (TSL) 72)*. Amsterdam: John Benjamins.
25. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G. & Svartvik, L. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
26. Rozakis, L. (2003). *English Grammar for the Utterly Confused*. USA: The McGraw-Hill Companies, Inc.
27. Talmy, L. (2000a). *Toward a Cognitive Semantics*, volume I. Cambridge, MA: MIT Press.
28. Vendler, Z. (1967). *Linguistics in Philosophy*. Ithaca: Cornell University Press.
29. Williams, J.D. (2005). *The Teacher's Grammar Book*. Second Edition. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

VALIYEVA SABINA ALI
THE USAGE CHARACTERISTICS OF VERBS TAKING DIRECT AND
INDIRECT OBJECTS IN MODERN ENGLISH
SUMMARY

The classification of verbs constitutes one of the central issues in grammatical theory and occupies a particularly significant place in linguistic research. The distinction between transitive and intransitive verbs, however, often proves to be so intricate that not only learners with a considerable command of grammar but even professional linguists encounter substantial challenges in this domain. The ambiguity surrounding these two verb types can essentially be clarified through a precise and comprehensive interpretation of the concept of the *Object*. Furthermore, the conventional abbreviations *vt* (*transitive verb*) and *vi* (*intransitive verb*) provided in dictionaries frequently give rise to additional questions and interpretive difficulties among users.

Many researches rightly point out that the main factor determining whether a verb in a sentence is transitive or intransitive is the presence of an object or a complement. Thus, the use or non-use of an object serves as the principal grammatical criterion for making this distinction.

At this point, several important questions arise: Why is it necessary to study the difference between transitive and intransitive verbs? What practical relevance does this distinction hold for learners? The answer may be formulated as follows: the correct identification of the functional properties of verbs plays a crucial role in preventing learners from making grammatical errors in both spoken and written discourse. Otherwise, incomplete or misleading sentences may be produced, resulting in the loss of precision in meaning.

This difficulty is particularly evident among learners of English as a second language, who often struggle to determine which verbs require an Object and which do not. In this regard, the primary aim of the present study is to conduct a more detailed analysis of the grammatical features of transitive and intransitive verbs, to clarify their distinctions, and to contribute to the scientific understanding of the fundamental principles of English grammar. Ultimately, mastering these core mechanisms of the language facilitates a more accurate, enjoyable, and efficient process of learning English.

Keywords: transitive verb, intransitive verb, direct object, indirect object, transitivity, ergative verb, Middle Voice.

**ВЕЛИЕВА САБИНА АЛИ ГЫЗЫ
ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ГЛАГОЛОВ,
ПРИНИМАЮЩИХ ПРЯМОЕ И КОСВЕННОЕ ДОПОЛНЕНИЕ, В
СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ
РЕЗЮМЕ**

Классификация глаголов является одной из наиболее важных проблем грамматики и имеет особое значение в языкознании. В частности, разграничение переходных и непереходных глаголов зачастую оказывается настолько сложным, что с трудностями в данной области сталкиваются не только студенты, хорошо владеющие грамматикой, но и профессиональные лингвисты. Возникающая при этом путаница, по сути, может быть устранена посредством правильного толкования понятия дополнения. Условные обозначения *vt* (*transitive verb* — переходный глагол) и *vi* (*intransitive verb* — непереходный глагол), используемые в словарях, также нередко вызывают у пользователей дополнительные вопросы.

Многие ученые справедливо подчеркивают, что главным фактором, определяющим переходность глагола в предложении, является наличие объекта или дополнения. Следовательно, наличие или отсутствие дополнения считается основным грамматическим критерием для проведения данного различия.

В связи с этим возникает ряд важных вопросов: почему необходимо изучать различие между переходными и непереходными глаголами? Какое

практическое значение имеет данное различие для обучающихся? Ответ может быть сформулирован следующим образом: правильное определение функциональных характеристик глаголов играет ключевую роль в предотвращении грамматических ошибок как в устной, так и в письменной речи студентов. В противном случае возникают неполные или двусмысленные предложения, что приводит к утрате точности выражаемого смысла. Особенно часто такие трудности наблюдаются у изучающих английский язык как второй, которые нередко испытывают затруднения в правильном разграничении глаголов, требующих дополнения, и тех, которые его не предполагают.

В данном контексте цель предлагаемой статьи заключается в более глубоком анализе грамматических особенностей переходных и непереходных глаголов, в уточнении их различий и в научном вкладе в изучение основ грамматики английского языка. В конечном счёте, овладение базовыми механизмами языка делает процесс его освоения более лёгким, увлекательным и результативным.

Ключевые слова: переходный глагол, непереходный глагол, косвенное дополнение, прямое дополнение, переходность, эргативный глагол, средний залог.

Rəyçi: ADU-nun professoru, fil.e.d. Mahmudova Şəfaqət Abdulla qızı